

Bem születésének 200. évfordulójára

KOVÁCS ISTVÁN

Bem tábornok a nyári erdélyi hadjáratban

„Marosvásárhely néptelen, csendes: látszik, hogy Erdély leghazafiasabb városa. Az ifjúság fegyvert fogott és elment Bem apóval védeni a hazát, a nők pedig a zárt ablakok mögött zászlót hímeztek és tépést csináltak” – jegyezte fel 1849. június 30-án este naplójába egy tizenkilenc éves leMBERGI diák, Edmund Slaski, s még azt is hozzáfűzte: – „Tízegynéhány lengyel ulánus kószált az utcákon. Azok, akik nem jutottak lószerszámhoz. Tekintetükön látszik, hogy szégyennel tölti el őket a tétlenség akkor, amikor testvéreik harcolnak. Rendre azzal a kérdéssel állnak elő, hogy van-e már nyereg. Szeretnének egy szempillantás alatt a harcmezőn teremni, ahol lehet, hogy a halál vár rájuk...”

Slaski négy idősebb lengyel tiszttel érkezett a városba, közülük ketten, Franciszek Los alezredes és Leon Czechowski őrnagy az 1830/31-es lengyel szabadságharc veteránjai. Az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljához csatlakozva akartak Bemhez jutni, de a lengyel gyalogság egy kisebb, Marosvásárhelyen felszerelt ulánusszázad kíséretében már útban volt a besztercei hadosztály tekei táborába.

A honvédség tavaszi győzelmeitől fellobbant remények idején a lengyelek ismét számosabban vágtak neki a már szigorúan őrizett galíciai határnak, hogy Magyarországra átkelve Józef Wysocki tábornok légiójához vagy Bemhez csatlakozzanak. Galiciában a magyarok iránti rokonszenv hullámain terjedtek Bem téli-tavaszi győzelmeinek hírei, a Poroszországhoz tartozó Poznani Nagyhercegségben a szabadabb sajtó is beszámolt róluk. E győzelmek, mintegy visszhangként, azt a reményt keltették a lengyelekben, hogy Bem a magyarországi háború befejezése után betör Galíciába, majd Orosz-Lengyelországba, s helyreállítja a XVIII. század utolsó harmadában felosztott hazát. Bem valóban foglalkozott a galíciai betörés tervével. Eredeti elképzelései szerint a Besztercén és Szamosújvárott szervezett lengyel légió lett volna a Lengyelországot felszabadító sereg magva.

Az 1831 óta emigrációban élő Bem tervei szövögetésekor fellegekbenjáróan álmódzó volt, megvalósításuk előtt azonban körültekintően mérlegelt. 1849. május 6-án a temesvári ostromtáborban kelt levelében éppen ő az, aki lebeszéli az északi hadsereg főparancsnokát, Henryk Dembinski altábornagyot arról, hogy Galíciába benyomuljon, mert az, kudarc esetén, a lengyel nemesség végkiirtásának következményével járhat. Realista helyzetértékelését illusztrálандó, megemlíthető, hogy Bem volt talán az egyetlen, aki április eleji szászsebesi kitüntetésének Petőfi által megörökített hangulatában is tudta: a harc a Bánság küszöbön álló felszabadításával sem érhet véget, mivel az orosz intervenció aligha kerülhető el. Ezért szervezte oly lázas sietséggel az erdélyi hadsereget.

Bemnek az 1830/31-es szabadságharcban csak tűzérsséggel volt dolga: előbb ütegparancsnokként, majd az egész lengyel tűzérsség főparancsnokaként. E beosztásában valóban csodát művelt – a győztes iganiei, a vesztes osztrolenkai csatában és a bukás előestéjén, Varsó védelmében is. Ennek kapcsán találkozhatunk olyan véleménnyel is,

hogy csak hadosztálynyi, legfeljebb hadtestnyi erő élén tudott sikereket elérni, s így nem volt több mint zseniális partizánvezér. E tézis igazolására azt szokás felhozni, hogy Bem 50 000 fős hadsereggel veszített csatát Temesvárnál. A mérlegeléshez azonban tudnunk kell, hogy Bem egy demoralizálódott hadsereg parancsnokságát vette át Temesvárnál, és kényszerhelyzetben vívott csatát. A győzelemnek indult ütközet menetében egyébként akkor állott be fordulat, amikor a magyar ütegek sorra elhallgattak, mert Dembinski, a korábbi főparancsnok már Lugosra küldte a lőszertartalékot.

Bem hadvezéri zsenialitását éppen az 1849 nyarán vívott hadjárata bizonyítja kétségbevonhatatlanul. Az Erdélybe öt helyen betört egyesített orosz-osztrák hadsereg 58 000 emberével és 120 lövegével szemben Bem alig 39 000 honvédet és 98 ágyút, röppentyűt tudott szembeállítani. Közvetlenül azonban jóval kevesebbet, mivel a hadosztályra tagolt erdélyi hadseregeknek csak négy hadosztálya tartózkodott a veszélyeztetett határ menti pontok térségében. A dévai hadosztályt lekötötte a gyulafehérvári erődítmény körbezárása és az Érchegység figyelése, a kolozsvári hadosztály pedig amolyan tartalékot alkotott.

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az erdélyi hadsereg nagyobb része alig kiképzett és hiányosan felszerelt újoncokból állt. E tény a lovasság működésénél volt legszembeszökőbb. Eközben Bem néhány harcedzett zászlóalja a kormány kérésére nyáron végig a Bánságban tartózkodott, s alig vett részt a harcokban.

Az intervencióos orosz hadsereg főparancsnoka, gróf Ivan Fjodorovics Paszkevicz tábornagy azt az utasítást adta Alekszandr Nyikolajevics Lüdersznek, az Erdély meghódítására kijelölt V. hadtest vezénylő tábornokának, hogy miután főerejével a Tömösi és a Törösvári szoroson betör és Brassót elfoglalja, nyolc napon belül pacifikálja a Székelyföldet. Ezt követően kellett volna Gyulafehérvárt felmentenie, majd az erőt feltételezhetően Kolozsvár térségében koncentrálni Bemmelle számolnia, és Nagyvárad irányában az Alföldre kitörnie. Minderre Lüdersznek nem több mint három hét áll rendelkezésére. Az ő eredeti szándéka egyébként az volt, hogy Brassó elfoglalása után Nagyszebennek fordul, majd Gyulafehérvártól a Maros völgyét követve Szegedet foglalja el. Ezt a tervet Paszkevicz csak július közepén hagyta jóvá, miután a sajátja kudarcot vallott.

A kudarc nyilvánvaló oka az erdélyi hadsereg jóval nagyobb és eredményesebb ellenállása, mint amire a cári hadvezetés számított. Az ellenállás eredményességében Bemnek döntő érdeme volt. Ennek bizonyítására utalhatunk a Beszterce térségében június 20. és július 10. között lezajlott ütközetekre. Makszim Makszimovics Grotenhjelms tábornok 12 500 embert és 33 ágyút számláló orosz-osztrák hadosztálya június 20-án kelt át az alig őrzött Borgói és Radnai szorosokon. A két nappal későbbi borgóprundi összecsapás nyomán a nagyobb részt újoncokból álló 8000 fős besztercei hadosztály két nap alatt 80–90 kilométert hátrált, s nyitva hagyta az utat Marosvásárhely felé. Bem június 24-én Désen vette át a 6000 emberre apadt hadosztály parancsnokságát. Pár óta alatt helyreállította a fegyelmet, és június 26-án bevonult Besztercére. Másnap Borgórusz felé kimozdulva, a rá jellemző határozottsággal támadta meg az övéknél kétszeres erősebb ellenséget.

Történetírásunk a nyári erdélyi hadjárat válságosra forduló csatái során a magyar táborban kirobbant fejetlenséget érzékelendő, különböző forrásértékű leírásokkal rendelkezik. A honvédsereg összeomlásában – Segesvárnál, Kóhalomnál, Hátszegnél, Nagycsúrnél, Szászvárosonál és Bánffyahunyadnál – az játssza a meghatározó szerepet, hogy minden tekintetben gyengébb az orosz vagy az orosz-osztrák csapatoknál. Amikor az

erők megközelítően kiegyenlítettek, Bem a győztes: július 20-án és 21-én Sepsiszentgyörgynél, július 23-án Moldvában, augusztus 5-én Nagyszebennél. De nem egy esetben kelt zavart akkor is, amikor végül ő a vesztes. Emlékezetes példa rá a segesvári csata első szakasza.

Arról azonban, hogy Bem ellenfelénél gyengébb erővel végrehajtott váratlan június 27-i támadása mekkora pánikot idézett elő a borgóruszi orosz táborban, semmit sem tudunk. Pedig a jelizavetgrádi ulánuszred egyik tisztje, Mihail Gorjacsev már száz évvel ezelőtt beszámolt róla az *Egy veterán visszaemlékezései* című emlékiratában. Megismerése árnyalhatja az ütközetről főleg Gyalokay Jenő által rajzolt képeket.

„Az ellenség előretolt tüzérségével lőni kezdte állásainkat: az ágyúlövés vészjtósló dőreje elektromos szikrákat hatott a táborra. Egy szempillantás alatt talpra ugrott mindenki, s az emberek, mintha a föld lökte el volna magától őket, lovuk mellett termettek. Hihetetlen kapkodás támadt. A közvetlen parancsnokok szakadatlan kiáltózása, a »Nyergelni! Lóra!, Indulj!, Gyorsabban!, Gyorsabban!« csak növelte a fejtelenséget, ami egyébként is rossz hatással volt a hasonló helyzeteket nem ismerő katonákra. Az előőrsoktól egyesével befutó kozákok kiáltásai, hogy »Az ellenség rengeteg emberrel támad!« tovább fokozták a közkatonák amúgy is ideges hangulatát. Az egyenként száguldó lovasok nyomában a legnagyobb rendtelenségben vágatva futott be ezredünknek az a szakasza, amely járórón volt. A vágató lovasok szinte mindegyikének éles »Talpra!« kiáltása még tovább növelte a zűrzavart a táborban, s ez károsan hatott különítményünk felvonuló csapataira. [...] A szekérsor és a málya egyes részei [...] leborultak az út két oldalán húzóó meredek lejtőn.»

Bem tehát szinte jobban meglepte Grotenhjelmet, mint a szövetségesek néhány nappal ezelőtt a beszercei hadosztályt, amelyről joggal vélhették úgy, hogy többé nem kell vele számolniuk.

Gorjacsev idézett beszámolója alapján számunkra az is világos, amit Gyalokay Jenő *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán* című munkájában a csata ismertetése kapcsán nem ért. Márminthogy az orosz ulánusok miért üldözték oly határozatlanul a visszavonuló magyarokat: „mindent elsöprő lovasrohamra egyáltalán nem került sor, mert az orosz dzsidások nem viselkedtek valami hősiesen – írja. – Már Jád előtt megtorpantak. Továbbjutásukat – állítólag – a falu keleti végén folydogáló kis pataknak meredek partja akasztotta meg.”

Gorjacsev a roham eredményét, részben mintegy Gyalokay gondolatmenetéhez kapcsolódva, egyetlen mondatban összegzi: „...a csata, melyet lovasságunk ily sikeresen kezdett, végül elég súlyos veszteségekkel járt számára.” Az, hogy miben állt ez a veszteség, magyarázatot ad Gyalokay talányt sugalló megjegyzésére: „Egy völgyben nyomultunk előre, amelyet egy alig észrevehető szakadékos, meredek partú, ingoványos kis patak szelt át. Ulánusainknak a szétszóródott huszárokat üldöző, magától értetődően rendezetlen osztálya nekifutott ennek a pataknak, ennek a számára váratlan akadálynak, amely a magyarokat viszont megmentette. [...] Az ulánusoktól hátravetett gyalogos oszlop a folyó – számára előnyös – kanyarulatát kihasználta. Amint az osztály megrohanta a huszárságot, az ellenséges oszlop átfutott a patak túlsó partjára, s abban a pillanatban, amikor az ulánusok megtorpantak az ellenség előtt, ösztüzet zúdított osztályunk szárnyára és hátába. Ugyanekkor a bokrok között elrejtőzött székelyek, akik sötét egyenruhában voltak, s addig nem vettük észre őket, szemtől szembe vettük tűz alá az ulánusokat.” Az orosz lovasok rohamát tehát nem csupán a patakmeredély tartóztatta fel, mint Gyalokay véli.

Az ulánusok a nehezen kibontakozó és közvetlenül végül is kudarcot valló rohamban, Gorjacsev szerint, hat tisztet és mintegy félszáz altisztet és közlegényt veszítettek sebesültekben és halottakban.

A fenti beszámoló annak bizonyítására is szolgálhat, hogy Bem a harcoló felek közötti erőkülönbséget meglepetést okozó fellépésével próbálta meg kiegyenlíteni. Ez a június 27-i jádi csata első szakaszában sikerrel kecsegtetett, aztán egyértelműen a szövetségesek javára billent a mérleg. Másnap már szó sem lehetett Bem kezdeményezéséről. Sőt, ahogy Gyalokay írja: „Nem várta meg az oroszok átkaroló mozdulatainak hatását, hanem elrendelte a visszavonulást Beszterce felé, mégpedig nagyobbára tüzérségének fedezete alatt, amelynek vezetését ő maga vette át.”

A szabadságharc eseményeiről szóló munkáiban mindvégig rideg tárgyilagosságra törekvő, érzelmeiktől mentes Gyalokay, Bem besztercei visszavonulása kapcsán, szükségesnek tartja megjegyezni: „Bem – aki nem tudta, mi fán terem a félelem – csupán legszűkebb törzsétől környezve, felállított két ágyút a falu (Bessenyő) főutcáján, s maga vezényelte őket a dragonyosok ellen. Az ellenség a váratlan ellenállásra megtorpant, s Bemnek így még volt annyi ideje, hogy gyorsan felkapcsoltassa a két ágyút és kisurranjon velük, a kétségtelenül veszedelmes helyzetből.”

Bem határozottsága és a honvédeknek a kétnapos ütközetben, a néhány nappal korábbihoz képest eltökéltebb helytállása tette oly óvatossá Grotenhjelmet, hogy újabb győzelmei ellenére is visszahúzódott határ menti kiindulóállásába, Borgóruszra. Pedig a besztercei hadosztálynak végeredményben mindhárom fegyverneme – szigorú szemmel nézve – kudarcot vallott. Egyedül Bem állta meg a helyét. Ez ellensúlyozta Grotenhjem harctéri sikerét. Ennek következtében a lengyel vezér – néhány nap kivételével – július 10-ig ura maradt Besztercenek is.

A besztercei harcok kapcsán cáfolandó az a Bemet nemegyszer ért vád, hogy sokat kockáztatott, és nem kímélte katonái életét. A Grotenhjem betörése nyomán Beszterce térségében kialakult helyzet, a megoldandó feladat és az ehhez rendelkezésre álló erő eleve rákényszerítette Bemet a kockáztatásra. Ha ezt nem vállalja, az oroszosztrák hadosztály Marosvásárhelyre, a székely hadosztály hátába sétálhatott volna. Így viszont Grotenhjemnek csak negyvenhárom nap múlva sikerült a Székelyföld fővárosát megszállnia. Az pedig, hogy a Beszterce környéki összecsapásokat követő visszavonulást Bem mindig személyesen a tüzérséggel fedezte, éppenséggel azt bizonyítja, hogy jóllehet, saját életét nem, de a katonái életét kímélte. Ha egy-egy csatában döntést kellett hozni a harc menetében, rákényszerült a nagy véráldozattal járó rohamokra, amelyek nem mindig jártak sikerrel, ez azonban nem azt jelenti, hogy kapkodva, szükségtelenül küldte katonáit mérszárszékre – mint ezzel pl. Kemény Farkas kimondatlanul is vádolta.

A szabadságharc utolsó győztes csatáját Bem vívta – öt nappal a segesvári ütközet után. Szinte lemásolta a Nagyszeben első, március 11-i felszabadításának hadműveletét. Mindkettő zseniális helyzetfelmérésen alapult és rendkívül kockázatos volt. Csak egy óraműpontossággal működő hadsereg volt képes végrehajtani. Bem közvetlen irányítása alatt a segesvári vereség után innen-onnan összeszedett csapatokból egyéforrasztott hadsereg is hibátlanul működött. Bem augusztus 5-én győzött Nagyszebennél, de másnap Lüdersz két és félszer erősebb hadától megsemmisítő vereséget szenvedett. A segesvári csatát Kemény kolozsvári hadosztálya késte le, az augusztus 6-i nagyszebenit Stein Miksa ezredes dévai hadosztálya.

Bem ennek dacára nem adta föl. Ő nem ismert vesztes, reménytelen helyzetet. A világsi fegyverletéssel egy időben akarta rábeszélni a Törökország felé menekülő Kossuthot a harc folytatására. Csak augusztus 18-án fordított hátat az erdélyi hadszíntérnek, látván, hogy már senki se akar harcolni.

De szóljon róla a nyári ellenfél is, Artur Adamovics Nyepokojcsickij ezredes, aki Szkarjatin tábornok segesvári halála után lett Lüdersz vezérkari főnöke. Az általa összeállított, s az *Erdélyi hadjárat 1849-ben* címen 1858-ban kiadott szakmunkában ez olvasható az I. Miklós cár által név szerint szélhámosnak, gazembernek, gonosztevőnek, gyilkosnak tartott Bem nyári erdélyi működéséről: „Ezek a hadműveletek Bem ragyogó tehetségéről és katonai elgondolásáról tesznek tanúbizonyságot. Mindent megtett, amit lehetett. El kell ismerni, hogy rendkívül tevékeny, energikus, határozott és bátor ember volt. A csatában mindig elől járt, jelenlétével lelkesítette a magyar csapatokat. Kitűnő tüzér volt, rendkívüli ügyességgel alkalmazta ezt a fegyvernemet. Az ellenséges tüzérség működése alapján mindig kitaláltuk, hogy Bem jelen van-e.” Összegzésül ezt még azzal is kiegészíthetjük, amit a téli hadjárat kapcsán Czetz János írt Bemről: „...hadvezér volt a szó legszorosabb értelmében”.

Elhangzott 1994. március 14-én Marosvásárhelyen, a Bem születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülészen.

Kedves ünneplő barátaim!

A történelmi ünnep fontos része az emlékezés. A megemlékezés, legyen bár családi vagy közösségi, az elmúlással szembeni kihívás. Tudatosítása annak, hogy vagyunk – a múlt és a jövő metszetében. Vagyis a jelenben. A história ilyen egymáson áttetsző metszetekből áll össze. Ezért doboghat azok szíve is a miénkkel együtt itt ma, akik száznegyvenöt-száznegyvenhat éve éltek, és történelmet írtak e tájon. Ezért lehetünk mi is velük – ha térben mozdulatlanul is –, közel másfél évszázadot araszolunk vissza az időben.

Könnyebben tehetjük ezt, ha az ellobbanó ünnepekkor tisztelt hősök egyike-másika hétköznapijainkban is velünk tarthat. Az, akinek tettei, jövődőt visszhangzó szavai, máig ívelő mozdulatai nemcsak érzelmeinket borzongatják meg, hanem jellemünk formálói, egy olyan forrás lelki-tudati ásványoldatai, amelyből mindig erő meríthetünk.

Bem József tábornok, aki most kétszáz éve született, s így ma személy szerint őt is ünnepeljük, ilyen hős. Tétován mondom róla, Bem apóról, hogy hős, mert ezzel akaratlanul is szobortalapzatra állítom őt. Holott ő él. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne legyen a valóságban szobra.

Bámulatos, hogy ez a mogorva, csúf kis ember, aki ittlétének tíz hónapja alatt tíz szót se tanult meg magyarul, a varázslatosan szónokló és szervező Kossuthal vetélkedő kísérője fentebb említett hétköznapijainknak. Talán azért, mert halálmegvető bátorsága egy volt a szabadság ügye iránti halálmegvető, vagyis örökkévaló szeretettel.

A szabadság az egymásért valóság természetessége. Bem alakja így lehet az egymásért való szeretet jelképe is. Ha a másikunkról nem feledkezünk meg, őrá emlékezünk.

Elhangzott 1994. március 15-én Marosvásárhelyen a Székely Vértanúk emlékművénél